Domagoj Tomas, Tomislav Kardum, *Srednja Europa očima hrvatskih intelektualaca u 20. stoljeću* (Zagreb: Srednja Europa, 2025.), 318 str.

Knjiga Domagoja Tomasa i Tomislava Karduma *Srednja Europa očima hrvatskih intelektualaca u 20. stoljeću* zapravo je hrestomatija sastavljena od tekstova četrnaestorice hrvatskih intelektualaca koji su se na različite načine bavili temom Srednje Europe tijekom XX. stoljeća. Integralni dio knjige čini uvodna studija dvojice autora pod nazivom „Srednja Europa – uvodna studija" (str. 5–61), koja ne nudi samo pregled i kritičko vrednovanje sakupljene građe, nego predstavlja originalan pokušaj autora da pobliže odrede i razumiju pojam iz naslova svoje knjige te na taj način doprinesu daljnjim istraživanjima intelektualne povijesti srednjoeuropskih koncepcija u Hrvatskoj. U kratkoj „Uredničkoj riječi" (str. 1–3) autori su, doduše, mnogo skromniji, pa kao svoje ciljeve navode tek sakupljanje raspršene i teže dostupne građe i njezino kritičko vrednovanje.

Uvodnu studiju autori započinju prepoznajući da je pojam Srednje Europe zenit doživio u godinama nakon izlaska slavnoga eseja Milana Kundere *The Tragedy of Central Europe* 1984. godine, te u trenucima završetka hladnoga rata. Među imenima koja su baš u tom periodu posvetila mnoge stranice analizama srednjoeuropskoga identiteta obrazovanom će čitatelju svakako biti poznati i Timothy Garton Ash, Tony Judt, Vladimir Tismăneanu te Jacques Rupnik. Autori ispravno prepoznaju da je pojam Srednje Europe u hladnoratovskom svijetu za mnoge koji su se njime bavili u sebi skrivao svojevrsni emancipacijski potencijal, odnosno lozinku za kulturnu pripadnost europskom Zapadu koju je geopolitička stvarnost nakon Drugoga svjetskog rata privremeno stavila pod znak pitanja. Definicija Srednje Europe koju autori prihvaćaju razumijeva taj pojam kao „civilizacijski i (geo)politički koncept prostorno omeđen Baltičkim morem na sjeveru te Jadranskim morem na jugu, odnosno njemačkim političkim utjecajem na Zapadu te ruskim političkim utjecajem na Istoku" (str. 11). Zemlje koje bi prema tome pripadale Srednjoj Europi su Mađarska, Češka, Slovačka i Poljska, odnosno današnje članice Višegradske skupine. Potom slijedi prikaz recentnije literature o Srednjoj Europi (Otilia Dhand, Catherine Horel, Martyn Rady itd.), uz spomen Drage Roksandića i Mirele Slukan Altić u hrvatskom kontekstu te napomenu da se spomenutim pojmom mnogi hrvatski autori bave tek posredno, kroz prizmu hrvatskoga odnosa s pojedinim narodima koji se, uvriježeno, smatraju srednjoeuropskima. Ujedno je to još jedan razlog više da se pojava ove knjige dočeka sa zanimanjem.

Iako autori ne zaziru od toga da Srednju Europu iz naslova i geografski omeđe, u nastavku studije nastoje dati i što više deskriptivnih određenja srednjoeuropskoga identiteta. Taj identitet barem je jednim svojim dijelom, kako autori drže, nastao kao neka vrsta oaze na stjecištu germanskih (*Drang nach Osten*) i ruskih panslavističkih koncepcija. Spomenuta je, dakako, i židovska sastavnica te distinktivno obilježje koje su srednjoeuropejstvu dali podunavski Švabe. Iako su autori svjesni da je slijedom opisane dinamike jedno od obilježja opisivanoga prostora i *fluidnost nacionalnih identiteta* (str. 19–20), pažljivo se čuvaju upadanja u zamku idealiziranja Austro-Ugarske gledane kroz ružičaste naočale skladnoga kozmopolitizma ka-

toličke podunavske monarhije. Hladni rat, kako dobro prepoznaju, nije samo donio srednjoeuropski identitet kao idealno pribježište disidentima poput Milana Kundere, Czesława Miłosza, Györgya Konráda ili Danila Kiša nego je i uništio gotovo sve ideologije s emancipacijskim potencijalom osim nacionalizma, koji je jedini preostao. Upravo se u toj činjenici kriju zameci budućega usuda srednjoeuropskoga prostora i njegovih političkih osobitosti. Pomalo stranim tkivom u raspravi potom se doimaju digresije o „karakterologiji" Mađara (melankolija) i Čeha (slavni ironičari, odnosno švejkovski humor) te spomen baroka kao još jednoga distinktivnog obilježja Srednje Europe. Spomenute digresije, iako izlaze iz primarno geopolitičkoga okvira za koji su se autori u raspravi odlučili, moguće je shvatiti kao pokušaj dodatne ilustracije heterogenosti srednjoeuropskoga identiteta. Svoju uvodnu studiju autori završavaju osvrćući se ukratko na koncepcije koje su mahom prevladavale u razmišljanjima hrvatskih intelektualaca tijekom XX. stoljeća. One su, dakako, korespondirale s različitim dionicama nacionalne povijesti i to se lijepo vidi i u izabranim tekstovima. Primjerice, do Prvoga svjetskog rata prevladavaju ili austroslavizam ili trijalizam, karakterizirani idejom podunavskoga federalizma. U međuraću, kako autori priznaju, baš i nema promišljanja Srednje Europe jer prevladava misao o nacionalnoj potlačenosti i rješavanju prečih problema nacionalnoga opstanka. Potom slijede izabrani tekstovi, na koje ćemo se osvrnuti samo u najkraćim crtama.

Kratak tekst Antuna Radića pod naslovom *Savezne države srednje-evropske* (str. 65–66) nudi ideju o preustroju, odnosno federalizaciji srednjoeuropskoga prostora. Mnogo je opsežniji drugi tekst, Antunova mlađega i poznatijega brata Stjepana Radića, inače dio još veće studije, pod naslovom *Slavenska politika u Habsburžkoj monarkiji* (str. 67–106). Radić, naime, nudi vrlo detaljan prijedlog konfederalizacije monarhije. On bi oko Hrvatske okupio „sve jugoslavenske zemlje monarhije u formi hrvatsko-slovenačko-srbske banovine" (str. 76), a rješenje slavenskoga jezičnog problema vidi u češkom jeziku, što se nadovezuje na njegovo viđenje Češke kao svojevrsne platforme za zbližavanje Slavena i Germana. Tekst Nikole Zvonimira Bjelovučića pod naslovom *Federalistična monarhija i hrvatsko pitanje* (str. 107–125) također predstavlja pokušaj rješavanja „kvadrature kruga", odnosno još jedan nacrt za reformu monarhije, iako su mu u odnosu na Radića etničko-teritorijalni zahtjevi maksimalističkiji i izrazitija je antimađarska nota u njegovoj retorici. Tekst Ive Pilara *Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija* (str. 127–151) razmjerno je poznat, barem u usporedbi s dijelom ovdje objavljene građe. Pilarova pionirska geopolitička studija bavi se „otvorenošću" hrvatskih granica tuđim kulturnim i geopolitičkim utjecajima. Tekst je objavljen 1918. i u njemu se konstatira važnost nekih tada relativno nedavnih događaja, kao što je otvaranje Sueskoga kanala, koji je prema Pilaru doprinio i važnosti Jadrana. Međutim, budući da autora u tom svjetlu više zanima značenje Jadrana i Bosne i Hercegovine za hrvatsku geopolitičku održivost, srednjoeuropska tema, barem u svjetlu koje bi prepoznao suvremeni čitatelj, u ovom je tekstu prisutna eventualno tek posredno. Ne osporavajući povijesni značaj Pilarove studije, moguće je postaviti pitanje o opravdanosti njezina uvrštavanja u ovako specifično naslovljen zbornik. Tekst *Hrvati i revizija* (str. 153–160) Ive Franka ponajprije je svjedočanstvo o nastojanjima jednoga dijela hrvatskih intelektualaca da svoje političke koncepcije ostvare u suradnji s onim silama koje su u europskom

međuraću stremile reviziji mirovnih uvjeta ispregovaranih u Versaillesu. Frank računa na razumijevanje Mađara, čiji su revizionistički sentimenti usmjereni dakako protiv Trianonskoga ugovora, a glavne opasnosti za Hrvatsku vidi u Srbiji i Njemačkoj. Tekst *Podunavlje i carinska unija Male Antante* (str. 161–171) Alfonsa Hribara bavi se perspektivama ekonomske integracije Podunavlja kroz Malu antantu. Kratak esej Emilija Pallue pod naslovom *Anschluss i nova vanjskopolitička situacija* (str. 173–177), pisan pod dojmom tada svježe njemačke aneksije Austrije, razmatra austrijsko katoličanstvo nasuprot „novom njemačkom poganstvu". Opširan esej Augusta Cesarca *Ideja Mitteleurope u prošlosti* (str. 179–196) uglavnom je kritika poznate knjige Friedricha Naumanna i koncepta *Mitteleurope* kao tek prerušenoga njemačkog imperijalizma. Esej poznatoga sociologa Dinka Tomašića pod naslovom *Rekonstrukcija u Srednjoj Europi* (str. 197–215) razmatra mogući izgled Srednje Europe nakon Drugoga svjetskog rata. Tomašić se zalaže za defeudalizaciju i demokratizaciju, ali i za zajedničke obrambene snage srednjoeuropskoga prostora. Njegova sintagma o „kolektivnoj sigurnosti i gospodarskoj koordinaciji" danas se, u svjetlu ujedinjene Europe, uistinu doima proročanskom. Tekst Ive Lendića *Hrvatska u Podunavlju i Europi* (str. 217–252) pisan je sa stajališta katolički angažiranog intelektualca te se stoga pomalo doima kao nostalgična romantizacija nastala u trenutku osjećaja iznimne političke nemoći u neposrednom poraću. Prevladava melankolična rekapitulacija povijesti srednjoeuropskoga prostora u kojoj je Beč percipiran kao brana bizantskom pravoslavlju, protestantizmu te pruskom imperijalizmu, a u svjetlu suvremenih zbivanja i druge Jugoslavije kao povijesne činjenice reinterpretira se u pozitivnom ključu i hrvatsko povijesno iskustvo u Dvojnoj Monarhiji. Lendićev je tekst tako u širem smislu važan zbog trenda koji su i autori spomenuli u svojoj uvodnoj studiji: naime, da se preko nekadašnje pripadnosti Austro-Ugarskoj traži kontinuitet pripadanja Zapadu, od kojega je komunizam naglo istrgnuo nacionalno tkivo. Lendiću bi najpoželjnije političko rješenje bila svojevrsna revitalizacija Podunavske konfederacije sastavljene od Austrije, Mađarske i Hrvatske. Esej Vinka Krišković a *Šta donosi budućnost?* (str. 253–268) veoma je lijepo napisana meditacija u kojoj se ponovno variraju teme koje su već postale dio svojevrsnoga kanona: napetosti između Istoka i Zapada kojih je Hrvatska poprište i koje su je pratile gotovo cijelu njezinu povijest, koju Krišković kratko rekapitulira, te srednjoeuropski identitet kao oznaka nedvojbene pripadnosti Zapadu. Tekst se, nažalost, ne izdiže iznad povijesnoga krokija niti nudi razrađenija razmišljanja o tada aktualnom povijesnom trenutku i izazovima koje je on stavio pred hrvatski identitet. Tekst Ivana Oršanića *Srednja i Istočna Europa* (str. 269–276) na neki je način pohvala ljepoti različitosti malih europskih naroda. Oršanić se kratko dotiče Francuske, Njemačke, Engleske, Rusije i Italije pitajući se što njihove politike znače za Europu i dolazeći do zaključka da veliki narodi teže isključivo nametanju hegemonije manjima. Njegovo rješenje jest ponuditi Srednju i Istočnu Europu kao svojevrsnu protutežu Zapadnoj i njezinu imperijalizmu. Oršanić, doduše, ne ulazi u detalje organizacije srednjoeuropskoga i istočnoeuropskoga bloka ni u detalje specifičnih politika kojima bi se tako udružene opirale nasrtajima snažnijih i većih naroda, no jasno je da suradnju među manjima smatra ključem opstanka. Tekst Bogdana Radice *Oživljava ideja Srednje Europe izvan sovjetskog utjecaja* (str. 277–280) u osnovi je analiza snažnijih antikomunističkih tonova Reaganove administracije u onome

što se pokazalo posljednjom etapom hladnoga rata i njihovih refleksija na europsku stvarnost. Autori svoj izbor tekstova zatvaraju esejom Predraga Matvejevića *Srednja Europa iz perspektive Istočne Europe* (str. 281–292). Tekst se zadovoljava nabrajanjem mahom umjetničkih i kulturnih osobitosti koje se uvriježeno pripisuju srednjoeuropskom identitetu kad se o njemu želi govoriti: od utjecaja židovskih pisaca koji pišu njemačkim jezikom do bidermajera i baroka. Od Andrića i Crnjanskog pa do Krleže, Kiša, Brocha ili Hašeka; Matvejevićev se tekst čita kao svojevrsni inventar u kojemu neke temeljne teze nema, osim ako u pitanju nije tek podsjećanje na to da nas svaki razgovor o srednjoeuropejstvu suočava s iznimnom heterogenošću, odnosno upozorenje da se čuvamo pretjeranoga pojednostavnjivanja.

Jedna od najvećih kvaliteta knjige zapravo je prešutna, a riječ je o odbijanju da se pristane na podjelu hrvatskih intelektualaca na *domovinske* i *iseljene*. Manji prigovor možda bi se mogao uputiti izboru u kojem etablirani intelektualci poput Dinka Tomašića, Bogdana Radice ili Pilara stoje uz bok onima relativno nepoznatima, pa tako zasigurno i manje utjecajnima poput Pallue, Bjelovučića ili Hribara. Međutim odluku o takvu izboru reprezentativnih tekstova moguće je braniti upravo težnjom za što bogatijom i uravnoteženijom slikom u kojoj će do izražaja doći i doprinosi široj javnosti mnogo manje poznatih intelektualaca. U tom smislu raznolikost je možda najveća vrlina ovoga zbornika. Još jedna manja zamjerka tiče se činjenice da je posljednji uvršteni tekst objavljen 1989. godine. Šteta je što, primjerice, tranzicijska problematika devedesetih nije zastupljena barem jednim tekstom, kroz prizmu hrvatskoga vraćanja u okrilje Srednje Europe ili razmatranje izazova koje su nove (srednjo)europske integracije donijele. No riječ je o manjoj zamjerci. Zaključno se može reći da je riječ o vrlo uspjelom i korisnom djelu koje će vjerojatno postati obaveznom stanicom budućim istraživačima. Poneki urednički izbor u vidu nekoga od uvrštenih autora možda će netko u budućnosti i osporavati, a ponešto iz uvodne studije možda će u budućnosti biti rafinirano ili prošireno, ali to ovaj zbornik ne čini ništa manje zahvalnim dodatkom ionako oskudnoj hrvatskoj literaturi na temu Srednje Europe.

Matej Vidaković

Milan Japunčić, *Intelektualac i Veliki rat: dnevnički zapisi iz ruskog zarobljeništva gimnazijskog profesora Milana Japunčića (1916. – 1918.)* (Gospić; Zagreb: Državni arhiv u Gospiću; Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za inovativne studije, 2024.), 248 str.

Integralna verzija dnevnika Milana Japunčića konačno je ugledala svjetlo dana 2024., premda se za njegovo postojanje znalo oduvijek, uvjetno rečeno, i željno ga se iščekivalo svih ovih godina. Bio je to jedan od izvora o kojemu se naveliko pričalo davne 2003. i 2004. godine, kad su ga prvi put predstavili javnosti i upozorili na njegovu važnost Meri Kunčić i Zoran Ladić (*Biobibliografica*, sv. 1, str. 69–90). Iako se